

בית-הספר היהודי בגרוזיה הסובייטית

גרשון בן-אורן

לאחר מהפכת אוקטובר ברוסיה התנתקה ממנה גרוזיה וב־26 במאי 1918 היא הפכה להיות רפובליקה עצמאית. גרוזיה העצמאית, שהיתה בשליטת המאנשביקים, התירה התארגנות של גופים פוליטיים ושל מוסדות ציבוריים ואיפשרה לתושביה חופש ביטוי בכתב ובעל־פה. גם היהודים, שהיו מפוצלים לשלושה פלגים: ציונים, אורתודוקסים ומתבוללים — נהנו מחירויות אלה. ואכן פעלו בגרוזיה העצמאית: מועצה יהודית לאומית, הסתדרות ציונית, שבועון ציוני בגרוזית, בשם 'חֶמָה אַבְּרָאָלִיסְה' (קול יהודי), אשר במשך שמונה חודשי קיומו תרם רבות להקניית תודעה לאומית ליהודי המקום, ושורה של מוסדות חינוך ותרבות יהודיים.

בגרוזיה העצמאית היו קיימים בתי-הספר היהודיים בעיר-הבירה תביליסי ובערי-הנמל פֶּאֶתוּמִי וסוּחוּמִי, והם נוהלו בעיקר על-ידי המועצה היהודית הלאומית.¹ שרר בהם מחסור במורים, במיוחד להוראת עברית, ובבתי-הספר של העדה האשכנזית — גם-כן להוראת יידיש.² בסוּחוּמִי היתה דרישה גדולה למורים המסוגלים ללמד על-פי שיטת 'עברית בעברית'.³ המועצה היהודית הלאומית אירגנה השתלמות למורים מקרב היהודים הגרוזיים והיהודים ההרריים,⁴ ואף ניסתה להנהיג שיטת-לימוד אחידה לילדי שלוש העדות היהודיות שבקאווקאז: הגרוזים, ההרריים והאשכנזים.⁵ הניסיון לא עלה יפה, אבל קירב את הלככות בקרב העדות השונות. בשנת 1919/1920 התנהל רישום של תלמידים לגימנסיה היהודית ראשונה בתביליסי.⁶

נוסף לבתי-הספר הסדירים התקיימו בגרוזיה העצמאית מפעלי חינוך ותרבות שונים. קורסים ללימוד עברית וללימוד יידיש פעלו בשעות היום⁷ ובשעות הערב —

1 Батумская еврейская школа, *Бюллетень Сионистской организации в Грузии*, № 2, 5.12.1920, стр. 4

2 Объявление, *Еврейская жизнь*, № 4, 16.8.1920, стр. 4

3 Требуется, *Еврейская жизнь*, 1920, № 3, 9 авг., стр. 1; № 4, 1 авг., стр. 1

4 В культурной комиссии, *Кавказский еврейский вестник*, № 25, 9.7.1919, стр. 4; В районном комитете, *Кавказский еврейский вестник*, № 29, 11.8.1919, стр. 4

5 Речь доктора Бухмана, *Кавказский еврейский вестник*, № 36, 17.10.1919, стр. 2

6 Тифлисская Первая Еврейская Гимназия, *Кавказский еврейский вестник*, № 23, 24.6.1919, стр. 1; *Еврейская жизнь*, № 3, 9.8.1920, стр. 1

7 В Батумском Сионистском Комитете, *Кавказский еврейский вестник*, № 36, 17.10.1919, стр. 2

בעבור אלה העובדים ביום.⁸ אלה שמסיבות כלשהן לא יכלו להשתלב במסגרת בתי-הספר והקורסים, אורגנו למענם שיעורים פרטיים שניתנו על-ידי מורים מנוסים.⁹ בתחום הנחלת-הלשון ניכר בפעילותו ארגון-הנוער 'קדימה', שליד סיעת 'צעירי-ציון' כמועצה היהודית הלאומית.¹⁰ גם את הספריות הציבוריות שהקימה המועצה בסוחרמי הפעילו חברי סיעה זו.¹¹ קבוצה אחרת פעלה בתחומים של מתודיקה, מתן סיוע טכני והעמדת כוח-אדם למוסדות-החינוך היהודיים.¹² ולבסוף בתביליסי קמה תנועה של צופים יהודים, שעם חבריה נמנו ילדי העדה הגרוזית ואף ילדים של יהודים שמוצאם מאיראן. כלל הפעילויות האלה הגדילו את מספר הלומדים והמשתתפים במוסדות-החינוך היהודיים בגרוזיה.

בית-הספר הראשון שהיה מושגת על יסודות פדגוגיים מודרניים בקרב היהודים הגרוזיים נוסד בתביליסי בשנת 1918. היה זה בית-ספר יסודי בן חמש מחלקות, ובראשו עמד נתן אליהשווילי, מורה ציוני צעיר מצחינוואלי, שבא באותה שנה להשתקע בעיר-הבירה.¹³ רק לאחר הפצרות של נכבדי הקהילה בתביליסי הוא קיבל על עצמו את ניהול בית-הספר, ומשהחל למלא את תפקידו הטביע את חותמו על המוסד. ראש לכל סולקו הגבאים ובעלי-החזקה העשירים מהשפעה על ענייני בית-הספר. נבחר ועד-קהילתי, שכלל פעילים נמרצים מן המעמד הבינוני והנמוך, כדי לסייע בהחזקת בית-הספר ובארגונו. בבית-ספר זה הורו על-פי שיטת 'עברית בעברית', שיטה שאמנם הופעלה קודם לכן בגרוזיה בתלמוד-תורה שייסד הרב אברהם חוולס בשנת 1906 בצחינוואלי.¹⁴ מנהל בית-הספר בתביליסי והועד שסייע בידיו נאלצו להתגבר על קשיים רבים שנגרמו בשל נסיבות המקום והזמן ובשל ניתוקם של יהודי גרוזיה ממרכזי-היהדות בעולם. כגון מחסור בספרי-לימוד, שנבע מהעדר בתי-דפוס עבריים בגרוזיה, ומחסור במורים. ואמנם מאמציהם נשאו פרי ובית-הספר היה מפעל לתפארת, כפי שמספר נתן אליהשווילי בזכרונו:¹⁵

במשך זמן קצר נשמע צלצול השפה העברית בפי הילדים בבית-הספר וברחוב ושרו שירים עבריים לאומיים. ראה הציבור והתרגש למראה עיניו ולמשמע השפה העברית בפי ילדיו, השתתף בכל כוחותיו בתמיכת בית-הספר ובהחזקתו

8 *Вечерние курсы, Кавказский еврейский вестник*, № 3, 23.1.1920, стр. 2

9 *Опытный учитель, Еврейская жизнь*, 1920, № 4, 16 авг., стр. 4; № 7, 8 окт., стр. 1

10 *Еврейская жизнь*, 1920, № 1, 28 июня., стр. 4; № 8, 22 окт., стр. 1

11 *Сухум, Еврейская жизнь*, № 1, 28.6.1920, стр. 4

12 *Фракция "Цейре Цион", Еврейская жизнь*, № 1, 28.6.1920, стр. 4

13 נתן אליהשווילי, היהודים הגרוזים בגרוזיה ובארץ-ישראל. תל-אביב תשל"ה, עמ' 64 (להלן: אליהשווילי).

14 שם, עמ' 56-57; גרשון בן-אורן, 'הרב חוולס', בתוך: מ' כהן (עורך), פרקים בתולדות יהודי המזרח, ה', ירושלים תשמ"א, עמ' 269-270.

וכל הציבור הטיפיליסי של יהודי גרוזיה התרכזו והתארגן מסביב לבית-הספר ולוועד הקהילה... היתה טיפליס מבצר עוז להלאומיות והרעיון הציוני.¹⁵

ב-25 בפברואר 1921 בא הקץ לעצמאות גרוזיה. הקומוניסטים השתלטו עליה וסיפחוהו לברית-המועצות. מעתה בטלה חרות ההתארגנות, וכל המוסדות והארגונים הלאומיים של הגרוזים עצמם ושל המיעוטים בתוכם, לרבות היהודים, לא יכלו להוסיף ולהתקיים בגלוי. גם בתי-הספר ותלמודי-התורה של היהודים, לרבות בית-הספר שבהנהלת נ' אליהשווילי בתביליסי, נאלצו להסגר, כדין כל בתי-הספר הציבוריים והפרטיים במדינה. עם-זאת ניסו השלטונות הסובייטיים בשלב הראשון להשתלטותם על גרוזיה לנהוג בדרכי-נועם ולהטות אליהם את לב התושבים. וזאת משום שכיבוש גרוזיה בידי הסובייטים הוצג כלפי-חוץ כהתמרדות פנימית של הקומוניסטים הגרוזיים, שנשתייעה בצבא האדום.

וכך, זמן קצר לאחר הכיבוש, הודיעו השלטונות על פתיחת בית-ספר ממשלתי ליהודי גרוזיה בתביליסי, בשם 'בית-ספר עמלני (ליהודים) מס' 102', בהנהלת נתן אליהשווילי.¹⁶ בשיחה עם סגן-הקומיסאר להשכלה, שבה נמסר לו על מינויו למנהל, עמד נ' אליהשווילי על-כך, שהעברית תהיה מקצוע חובה בבית-ספר זה, כתורת שפה לאומית של היהודים. סגן הקומיסאר שאל, אם מרובים דוברי עברית בין יהודי גרוזיה, ועל כך השיב אליהשווילי, כי לא מספרם של דוברי העברית הוא הקובע אלא העובדה שזו —

השפה הקרובה ביותר לכל לב יהודי גרוזי ואם לא מדברים בה רובם מבינים אותה וקשורים אליה בכל נימי נפשם. היהדות הגרוזית לא יצרה לה שפה מיוחדת לעצמה כהיהודים בשאר מקומות... ואם ירחיקו אותה מבית הספר היהודי, אז בזה הממשלה הסובייטית מגלה את דעתה בשלילה על לאומיות יהודי גרוזיה, בהרחיקה מבית ספרה את הסימן הלאומי הראשי והעיקרי ליהודי גרוזיה — את השפה העברית. באופן כזה אין שום הגיון בפתיחת בתי-ספר מיוחדים ליהודי גרוזיה, יען כי אלה יהיו מרוקנים לגמרי מכל תוכן וצבע יהודי.¹⁷

נאמני העברית ניצחו במאבקם. השלטונות פירסמו הודעה, לפיה השפה העברית, כתורת שפה לאומית של יהודי גרוזיה, היא מקצוע חובה בבתי-הספר ליהודים. הן מינויו של נ' אליהשווילי, שהיה ידוע כציוני מסור ופעיל, למנהל בית-הספר הממשלתי ליהודים והן הסכמת השלטונות הסובייטיים לכלול את לימוד העברית כמקצוע חובה בבתי-הספר הממשלתיים ליהודים — עשויים לעורר תמיהה נוכח המדיניות הסובייטית הכללית, שהיתה עוינת לציונות ולעברית. אפשר שההסבר

15 אליהשווילי, עמ' 64-65.

16 שם, עמ' 71.

17 שם עמ' 72 (הפרשה כולה בעמודים 70-74).

תלמידי בית-הספר מס' 102 בתביליסי (במרכז: המנהל נ' אליהשווילי חובש כובע קש)

לצעדים אלה הוא בראש וראשונה רצונם של השלטונות הסובייטיים בגרוזיה באותו שלב לא לעורר רוח-מרי בקרב התושבים. גורמים אחרים אפשריים הם: הצלחתו של אליהשווילי בניהול בית-הספר קודם ההשתלטות הסובייטית, ואולי גם העובדה שהיה מתנגד חריף ליהודים האורתודוקסים, והשלטונות התכוונו לנצל למטרותיהם את היריבות בין הציונים לאדוקים. אם היתה זו כוונתם הם הצליחו בכך. בקרב הקהילה היהודית התעוררה מחלוקת חריפה בין מצדדי בית-הספר הממשלתי ליהודים ובין מתנגדיו, במיוחד מקרב האורתודוקסים. הרב דוד באאזוב, המנהיג הציוני הידוע, פנה בכרוזים אל הציבור היהודי הרחב לשלוח את ילדיו לבית-הספר הממשלתי החדש. בעקבות פנייתו זו הוא הוזמן על-ידי הרב שמריה ששונקין, רבה הראשי של באתומי, ורבנים אחרים לויכוח פומבי בנושא זה, ובויכוח עלבו בו על אשר כינה את בית-הספר הממשלתי בשם 'תלמוד-תורה'¹⁸.

הסבר אפשרי נוסף להתפתחות יוצאת-דופן זו הוא, שמי שעמד בראש המחלקה למיעוטים לאומיים בקומיסאריון להשכלה בגרוזיה, י"ס רבינוביץ, חרף היותו קומוניסט יהודי ותיק, לא נהג כחבריו הייבסקים 'המומרים להכעיס', אלא בחן כל שאלה לגופה. רבינוביץ לא רק סייע בהכללת השפה והספרות העברית בתוכנית-הלימודים של בית-הספר מס' 102, אלא גם ניאות לכלול אותה בתוכנית-הלימודים של הגימנסיה היהודית (האשכנזית) בתביליסי, שהוא עמד בראשה, אם ירצו בכך הורי

¹⁸ על הויכוח עם הרב ד' באאזוב, ראה: נ"ש ששונקין, זכרונותי, ירושלים תש"ס, עמ' 156-159; וראה גם מ' אלטשולר, 'הפעילות התרבותית-הסובייטית בקרב יהודי גרוזיה', בתוך: בחינות, 6, ירושלים תשל"ה, עמ' 109-110.

התלמידים. על פתיחתו שילם רכינוביץ מחיר כבד. שר החינוך הסובייטי לונאצ'ארסקי דרש ממנו הסברים לצעדו זה. לאחר כמה חודשים נחשד רכינוביץ בלאומיות והוצא מן המפלגה.¹⁹

בבית-הספר מס' 102 שימשו מורים מעולים, רובם ציונים, ובהם: הרצל באאזוב, נתן אליהשווילי, מיכאל תאוודידישווילי. בשנת 1924, בשנה השלישית לקיום בית-הספר, למדו בו 400 תלמידים.²⁰ על האווירה ששררה בבית-הספר אנו למדים מרשימה, בחתימת 'הנוכח', שפורסמה בעיתון היהודי בשפה הגרוזית 'מאקאוואלי' ('מכבי'):

בשלושה בפברואר ערכו תלמידי בית-הספר העמלני מס' 102 בכוחות עצמם ערב ספרותי-מוסיקאלי-ווקאלי בתיאטרות איארטון (התיאטרות הקאמרי לשעבר). — — — התוכנית היתה עשירה ומגוונת מאוד: דראמה, זמר, שירים, מחזות קטנים ולבסוף וודביל מחיי התלמידים בבית-הספר. מנהל בית-הספר, א' קוקיילוב, נשא נאום על פטירתו של לנין. הערב נפתח במארש-אבל ובשירת האינטרנאציונאל. גם הרצל באאזוב נשא נאום על הנושא: 'החברה ובית-ספרנו'. לאחר הנאומים הוצגה דראמה במערכה אחת בשפה העברית, 'חנה'. אחרי-כך דיקלמו הרבה שירים בעברית ובגרוזית. יש לציין במיוחד את פניה, בתו של ד' באאזוב, שדיקלמה בהתרגשות רבה את שיריו של הרצל באאזוב, 'קיץ' ו'מן המונולוג של הנודד הנצחי'... המקהלה שרה בעברית ובגרוזית. ולבסוף הוצג וודביל קטן, 'גיבורים צעירים', שחובר בבית-הספר... התיאטרון היה מלא צופים, ביניהם הורים ואנשים מבחוץ...²¹

התמונה המתקבלת מכתבה זו אינה עולה בקנה אחד עם דברי נ' אליהשווילי, שפרש מניהול בית-הספר 102 לאחר שכיהן שנתיים בתפקידו, ובזכרונותיו קבע, כי המנהל שבא אחריו היה יהודי גרוזי — — — רחוק מן היהדות יותר מן הגוי. הוא נתן כיוון אחר לבית-ספר זה.²² בשנים הראשונות לקיומו היקנה בית-הספר לתלמידיו ידיעות בלשון ובספרות העברית ובהיסטוריה היהודית. מהדברים ברשימה שציטטנו נראה, כי עוד בשנת 1924 הציגו תלמידיו דראמה בעברית ושרו שירים עבריים ובתוכניתם נתנו ביטוי לתרבות יהודית.

מכל מקום, בית הספר 102 בתבליסי היווה תקדים ומופת, ויהודים בכמה ישובים אחרים בגרוזיה ביקשו ללכת בעקבותיו. בצחינוואלי נפתח בית-ספר עמלני לילדים יהודים, עם 200 תלמידים, ונלמדו בו שפה ותרבות עברית. המורים למקצועות

19 אליהשווילי, עמ' 72-73.

20 მთავარი ავტორი, ნ. ბფაჯვაძე-გაბაძე, სსპსიონის გავრცელება, თბილისი, 1924. 24.2.1924, № I, 2. 3. 2

21 მთავარი (გაბაძე) სსპსიონის გავრცელება, 102 მთავარი, 102. 10. 1924. 24.2.1924, № I, 4. 3. 2

22 אליהשווילי, עמ' 73.

